

BYUDJET NAZORATINI TASHKIL QILISH VA ULARNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

*Xudoynazarov Shahriyor
Sotvoldiyev Muhammadxon
Muhammadjonov Muhammad Sodiq*

Annotatsiya: Maqolada byudjet nazorati tushunchasi va mohiyati, byudjet nazoratining ahamiyati, hamda meyoriy huquqiy asoslari yoritilib berilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida byudjet nazoratini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini belgilash haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: byudjet, byudjet nazorati, byudjet tashkilotlari, moliyaviy nazorat, byudjet qonunchiligi, moliyaviy resurslar, byudjet taqchilligi.

Iqtisodiyotning holati va jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishi monitoringi boshqaruv faoliyatining muhim sohasi bo'lib, nazorat tizimining bo'g'inlaridan biri budjetdir. O'zbekiston iqtisodiyotining hozirgi, narxlarning ko'tarilishi sharoitida byudjet nazoratini o'rganish, inflyatsiya, davlat byudjeti taqchilligi va boshqa ko'plab salbiy omillar bugungi kunda alohida ahamiyatga ega. Qonunchilikdagi bo'shliqlarni to'ldirish, qonun chiqaruvchilar, sohaga oid muayyan huquqiy hujjatni ishlab chiqishda davlat byudjet nazorati chuqur tahlil qilish asosidagi xulosalarga asoslanishi kerak.

Hozirgi kunda bizning mamlakatda moliyaviy nazorat, mustaqil audit, buxgalteriya hisobi va iqtisodiy tahlil maxsus iqtisodiy fanning alohida segmentlari hisoblanadi. Bularning har biri o'z predmeti, izlanish usullari va amaliy qo'llanish jabhalariga ega. Shu bilan birga ularning bog'liqlik jihatlari va oldidagi maqsadning umumiy jabhalari mavjud, ya'ni to'g'ri boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun aniq ma'lumotlar berish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'llarini aniqlash shular jumlasidandir.

Byudjet nazorati - moliyaviy normalarga rioya qilishni tashkil etish bo'yicha chora-tadbirlar majmui, qonunchilik va barcha xo'jalik va boshqaruv sub'ektlarining moliyaviy intizomi, shuningdek, baholash moliyaviy operatsiyalarning va sarflangan xarajatlarning maqsadga muvofiqligidir.

Byudjetnazoratiningob'ektibo'libdavlatbyudjetitiziminingbarchadarajalaridamoliyaviyresurslardanfoydalanadiganma'muriy jarayonlar va ishlar kiradi.

Nazoratning To'g'ridan-to'g'ri predmetiga esa, foyda, daromad, soliq, turli maqsadli fondlar va badallar kiradi. Bu ko'rsatkichlar tabiatan sintetik ko'rsatkichlar bo'lib, shuning uchun ularning amalga oshirilishi, dinamikasi, tendentsiyalari ustidan nazorat, ishlab chiqarishning barcha iqtisodiy jabhalarini, korxonalar, muassasalarning

tijorat faoliyati, shuningdek, moliya-kredit munosabatlari mexanizmi nazoratini qamrab oladi. Byudjet nazorati doirasiga pul mablag'lari yordamida amalga oshiriladigan deyarli barcha operatsiyalar kiradi.

Tashqi byudjet nazorati sub'ektlariga nazorat funksiyalarini bajaruvchi maxsus tashkilotlar: O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi, moliya boshqarmalari va moliya bo'limlari, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligining Nazorat-taftish inspeksiyasi, Davlat soliq xizmati organlari kiradi. Byudjet nazoratining ahamiyati shundan iboratki, u amalga oshirilganda, birinchi navbatda, hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, fuqarolar, davlat organlari tomonidan moliyaviy faoliyat jarayonida belgilangan huquqiy tartibga rioya qilinishi va ikkinchidan, amalga oshirilayotgan harakatlarning iqtisodiy maqsadga muvofiqligi va samaradorligi tekshiriladi. Shunday qilib, davom etayotgan moliyaviy faoliyatning qonuniyligi va maqsadga muvofiqligi ta'minlashning muhim usuli bo'lib xizmat qiladi. Qonunga rioya qilish talabi davlat va yuridik shaxslarning pul fondlarini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bo'yicha faoliyat mahalliy o'zini o'zi boshqarish konstitutsiyaviy asosga ega: davlat hokimiyati organlari, mahalliy hokimiyat organlari o'zini o'zi boshqarish organlari, mansabdor shaxslar, fuqarolar va ularning birlashmalari O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasiga rioya qilishga majburdirlar. Byudjet nazoratining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj va davlat byudjeti daromadlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash.

2. Davlat byudjeti oldidagi moliyaviy majburiyatlarning o'z vaqtida va to'liq bajarilishini ta'minlash.

3. Moliyaviy resurslarni o'sishi, shu jumladan qisqartirish uchun ichki ishlab chiqarish zahiralari aniqlash xarajat va rentabellikni oshirish.

4. Moddiy boyliklar va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishga ko'maklashish korxonalar, tashkilotlar va byudjet muassasalari, shuningdek, to'g'ri hisob va hisobot berish.

5. Amaldagi qonunchilik va me'yoriy hujjatlarga, shu jumladan, soliqqa tortish sohasida, turli tashkiliy-huquqiy shakllarga mansub korxonalarni ham rioya etilishini ta'minlash.

6. Korxonalarining tashqi iqtisodiy faoliyatidan, jumladan, valyutadan yuqori daromad olishga operatsiyalari ko'maklashish va boshqalar. Byudjet nazorati moliyaviy faoliyatning ajralmas qismi sifatida xuddi shunday tamoyillar bilan tavsiflanadi uning amalga oshirilishi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va boshqa qonunlarda mustahkamlangan qonun hujjatlariga asoslanadi.

Davlat moliyaviy nazorati byudjet to'g'risidagi qonun hujjatlarining moliyaviy nazorat ob'ektlari tomonidan buzilishi hollarini aniqlash, bartaraf etish va unga yo'l qo'ymaslik maqsadida davlat moliyaviy nazorat organlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat moliyaviy nazorati: respublika darajasida — O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining va respublika byudjetidan moliyalashtiriladigan byudjet tashkilotlari byudjetdan tashqari jamg'armalarining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan;

Mahalliy darajada — Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetidan, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlaridan moliyalashtiriladigan byudjet tashkilotlari byudjetdan tashqari jamg'armalarining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan amalga oshiriladi. Davlat moliyaviy nazorat organlari davlat moliyaviy nazoratini davlat moliyaviy nazorat organlari yoki vakolatli organ tomonidan tasdiqlanadigan nazorat qilish yillik rejalariga muvofiq amalga oshiradi.

Byudjet nazoratini tashkil qilishning maqsadi va vazifalari Budjet ijrosi jarayonida nazoratning maqsadi – budjet ijrosini amalga oshirish va natijalarini shakllantirishni xaqqoniyligini aniqlash va tahliliy axborotlarni shakllantirishdan iborat bo'lib quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Budjet daromadlari va xarajatlarining rejalashtirilishi hamda uning ma'lumotlari xaqqoniyligini aniqlash;
2. Budjet ijrosi jarayonida muomalalarni to'liq va to'g'ri xujjatlashtirilishini aniqlash;
3. Davlat maqsadli jamg'armalari budjeti daromadlari va xarajtlarini rejalashtirish hamda uni ma'lumotlarini xaqqoniyligini aniqlash
4. Budjet ijrosi jarayonida buxgalteriya hisob hisobvaraqlarini yuritilish holati va haraktini to'g'riligini aniqlash;
5. Budjet tashkilotlarida daromadlar va xarajatlar smetalari ijrosini amalga oshirilishi va natijalarni shakllantirilishi to'g'riligini tekshirish;
6. Mulkiy qiymatliklar va majburiyatlarning holati hamda moliyaviy natijalar to'g'risidagi to'liq hamda aniq ma'lumotlarni shakllantirilishini tekshirish;
7. Budjet ijrosiga oid buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini to'g'ri umumlashtirilishi va hisobtlarni xaqqoniyligini tekshirish;
8. Tekshiruv natijalarini umumlashtirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 16-yanvar kuni makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videosektor yig'ilishi <https://president.uz/oz/lists/view/6971>

2. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2024-yil 16-yanvar kuni makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalar muhokamasi yuzasidan videoselektor yig'ilishi <https://president.uz/oz/lists/view/>

3. TS Malikov, O Olimjonov. Moliya. - O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisod-moliya, 2018

4. Malikov T, Haydarov N. Budjet daromadlari va xarajatlari. O'quv qo'llanma, Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA. 2007.

5. Malikov TS. Byudjet-soliq siyosati. T.: "Iqtisod-moliya. 2019.

6. Malikov T, Haydarov N. Budjet: tizimi, tuzilmasi, jarayoni. O'quv qo'llanma, Toshkent "IQTISOD-MOLIYA. 2008.

7. У Ўроқов. Маҳаллий бюджетлар мустақиллигини оширишнинг устувор йўналишлари- Science and Education, 2022

8. У Ўроқов, Д Ускенбаева. Ўзбекистонда ташаббусли бюджетни жорий этишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари - Science and Education, 2022

9. Ўроқов У, Иргашев И, Ғайбуллаев О. Фуқаролар иштирокидаги маҳаллий бюджет. 2022

10. Ўроқов УЮ. Маҳаллий бюджетлар шаффофлиги ва очиқлигини таъминлашнинг устувор йўналишлари. Бизнес-Эксперт журнали. 2020;4.

11. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар молиявий барқарорлигини белгиловчи кўрсаткичлар. 2020

12. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар даромад базасини кенгайтириш масалалари. Республика ўқув юртлараро конференция тўплами. ТМИ-2009 йил (Vol. 18).

13. Ўроқов У. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини оширишнинг замонавий муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. ТМИ 2022 йил.

14. У Ўроқов. Маҳаллий бюджетлар молиявий мустақиллигини оширишнинг ҳуқуқий асослари.- Science and Education, 2023